

УДК 94(477):368

Мельничук О.А. Соціальне страхування у більшовицькій доктрині суспільного розвитку: стратегічний напрям чи тактичний хід? // Література та культура Полісся. Вип.66 . – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – С.182-190.

О.А. Мельничук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В БІЛЬШОВИЦЬКІЙ ДОКТРИНІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ ЧИ ТАКТИЧНИЙ ХІД?

В статті аналізуються програмні основи більшовицької доктрини суспільного розвитку, які визначають місце інституту соціального страхування в системі соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна політика, соціальне страхування.

В статье анализируются программные основы большевицкой доктрины общественного развития, которые определяют место института социального страхования в системе социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальная политика, социальное страхование.

In article are analysed programme bases bolsheviks doctrines of the public development, which define the place of the institute of the social insurance in system of social protection of the population.

Key words: social protection, social policy, social insurance.

Невід'ємною складовою економічної боротьби промислових робітників Російської імперії за свої права на початку ХХ ст. були вимоги щодо запровадження різних форм загальнодержавного соціального страхування, що виступали своєрідними гарантіями у разі настання соціальних ризиків. Такі положення одразу ж були підхоплені більшовицькою партією, яка вийшла на політичну арену, озброївшись класовою теорією диктатури пролетаріату. Головне своє завдання при цьому більшовики вбачали у перетворенні

економічної боротьби у боротьбу політичну, боротьбу за повалення самодержавства. Зважаючи на це, вимоги щодо запровадження всіх можливих видів соціального страхування, метою яких було загострення протиріч між промисловцями та робітниками, були включені до основних програмних документів РСДРП.

Метою означеної статті є аналіз програмних засад більшовиків на предмет визначення місця соціального страхування в системі соціального захисту населення.

Досліджувана проблема не була об'єктом спеціального вивчення. В той же час, окремі її аспекти знайшли висвітлення в працях науковців. Так, впродовж 20 – 30-х ХХ ст. теоретичні основи радянського соцстраху викладені у працях партійних функціонерів [2,9,11]. Зарубіжна історіографія представлена дослідженнями В. Джорджа, В. Медісона, Н. Меннінг [16,17]. Серед українських та російських науковців, які розглядали проблему з нових концептуальних позицій слід назвати В.Г. Шарпатового, С.В. Ашмаріну, А.В. Морозова тощо [15, 1, 12].

Праці більшовицьких теоретиків не вирізнялися глибокою розробкою питань соціального страхування. За їх переконаннями, соціальний захист населення майбутнього комуністичного суспільства мав базуватися на адресних соціальних допомогах для прибічників нового режиму шляхом зрівняльного їх розподілу. Тому метою щедрої роздачі соціальних обіцянок і критики царського законодавства у сфері соціального страхування робітників було формування власної соціальної опори у боротьбі за владу. На це прямо вказували меншовики, критикуючи своїх політичних опонентів за кон'юнктурність і відсутність власної доктрини соціального страхування.

Однак, навіть у таких умовах, В. Ленін, що був неперевершеним тактиком політичної боротьби, не міг не розуміти важливості страхових лозунгів у боротьбі за прихильність робітничого класу. Вже в процесі підготовки проекту першої програми РСДРП він вніс пропозицію про встановлення

відповідальності підприємців за втрату робітниками працездатності не лише від нещасних випадків, але й внаслідок професійних захворювань, а також забезпечення пенсіями престарілих робітників [8, Т.6, С.207-208]. Ці пропозиції були закріплені в програмі партії як вимоги «державного страхування робітників на випадок старості і повної чи часткової втрати здатності до праці за рахунок спеціального фонду, утвореного шляхом запровадження особливого податку для капіталістів»[7, с.73]. В резолюції V конференції РСДРП (3-9 січня 1909 р.) «Про думську соціал-демократичну фракцію» з метою виконання агітаційно-пропагандистських завдань пропонувалося внести в Державну думу самостійні проекти робітничого законодавства, в тому числі і страхування робітників [5, с.14].

В той час, як більшовицькі проекти залишалися лише на папері, третьою Державною Думою Росії в червні 1912 р. було прийнято пакет страхових законів, що передбачали запровадження державного соціального страхування робітників на випадок хвороби та від нещасних випадків на виробництві. Такий крок суттєво послабив політичні позиції більшовиків у боротьбі за робітничий клас. Саме тому головним завданням місцевих партійних осередків було нівелювання значення царського страхового законодавства в очах пролетаріату.

Поступки буржуазії в області соціального страхування були розцінені вождем більшовиків як ліберальний метод боротьби з робітничим рухом, метою якого було притуплення класової свідомості робітничого класу та ослаблення робітничого руху, а отже, і політичної боротьби за владу та світову революцію. З таких позицій «ревізійністське вчення» про те, що робітничий клас повинен примиритися з капіталістичним ладом і перейти до виправлення його «недоліків» шляхом парламентських реформ, як це було у німецькій соціал-демократії та французькій соціалістичній партії, було піддане нищівній критиці. Затаврувавши реформістів як провідників буржуазного впливу на пролетаріат, як зрадників робітничого класу, В. Ленін зазначав: «Реформізм є буржуазним обманом робітників, які завжди залишаються найманими рабами,

незважаючи на окремі покращення, – поки існує панування капіталу» [8, т.20, с.187]. Разом із тим лідер більшовиків розумів, що виступ проти реформ неминуче протиставляє їх інтересам робітників, про що одразу заявили інші політичні партії. Тому обґрунтовуючи стратегічну мету, вождь переконував, що реформи в революційній тактиці в умовах існування буржуазної влади повинні перетворюватися у зброю для руйнування цієї влади, в опорний пункт для подальшого розвитку революційного руху. Єдино правильною тактикою в умовах, що склалися, було визнано не заперечення реформ, а використання їх для політичної організації робітничого класу в боротьбі за диктатуру пролетаріату, за повалення капіталістичного ладу. На випадок, якщо думський законопроект буде втілений у життя, лідер більшовиків пропонував використовувати нові утворені організаційні форми (лікарняні каси робітників) для ведення енергійної пропаганди більшовицьких ідей [8, т.21, с.149].

Саме тому в резолюції лютневої наради ЦК РСДРП з партійними працівниками (10-14 лютого 1913 р.) перед робітниками ставилося завдання оволодіти лікарняними касами робітників через вибори і перетворити їх у фабрично-заводські пролетарські осередки. Вся агітація в таких осередках повинна була проводитися через висвітлення становища в царській Росії, роз'яснення соціалістичних принципів і революційних вимог [14, Ф.276. – Оп. 1. – Спр. 431. – Арк.14.]. У резолюції наради ЦК РСДРП (5-14 жовтня 1913 р.) ставилося завдання при виборах уповноважених в страхові каси проводити лінію партії та добиватися обрання на всі відповідальні пости прибічників партії [8, т.24, с.180]. Фактично в роки Першої світової війни після закриття професійних спілок і робітничих товариств, лікарняні каси залишалися єдиними легальними організаціями робітничого класу, які нерідко перетворювалися більшовиками у страйкові комітети для ведення політичної роботи в масах.

Із захопленням влади у жовтні 1917 р. позиція більшовиків щодо соціального страхування суттєво змінилася. У нових умовах, коли відпала

потреба у використанні пропаганди соціального страхування для революціонування робітничих мас, більшовики відмовилися від багатьох своїх політичних гасел. Тепер головним завданням було не стільки проведення реформування соціального страхування на основі ленінської страхової програми, скільки бажання продемонструвати перед робітниками готовність здійснювати такі реформи.

Обґрунтовуючи свою майбутню стратегію, більшовики стверджували, що соціальне страхування при диктатурі пролетаріату прямо протилежне системі соціального страхування при капіталізмі. На їх думку, соцстрах при диктатурі пролетаріату покликаний був слугувати засобом для зміцнення цієї диктатури. Тому основним завданням, яке ставилося у сфері соціального страхування, була активізація сил пролетаріату в боротьбі за соціалізм, проголошення необхідності підвищення продуктивності праці та сприяння виконанню планів соціалістичного будівництва [2, с.45].

Декрети про соціальне страхування, про страхову раду, про страхування на випадок безробіття, про страхування на випадок хвороби та ін., видані більшовицьким урядом у листопаді-грудні 1917 р., повністю руйнували існуючу систему органів соціального страхування та проголошували запровадження окремих видів радянського соціального страхування для робітників за рахунок введення спеціального податку для підприємців [3, с.63]. За змістом перші декрети радянської влади носили відкрито класовий характер і мали, перш за все, політичне значення. Не реалізовані на практиці, вони, з одного боку, повинні були переконати пролетаріат у готовності виконувати дані соціальні обіцянки, з іншого – активізувати міжнародний пролетаріат у боротьбі за світову революцію. Один із журналістів того часу, порівнюючи радянські страхові декрети 1917 р. із законодавством Тимчасового уряду, писав: «Радянські страхові декрети настільки кращі, наскільки намальований на вивісці крендель кращий від шматка справжнього житнього хліба» [4, с.113]. Головним чином, перші декрети нової влади, не будучи економічно

обґрунтованими, відзначалися декларативністю та ідеологічним нашаруванням. Однак це мало турбувало більшовиків, які вважали, що в умовах світової революції, що наближалася, повне запровадження комуністичних форм життя є питанням найближчого часу. Тому вказаний період розглядався, передовсім, як перехідний до безпосереднього запровадженню комуністичного ладу. Відповідно до цього, всі старі форми соціального захисту визнавалися такими, що не відповідають потребам суспільства, перехідного до комуністичного. Природно, що в таких умовах застарілими вважалися не лише капіталістичні форми, але й перші страхові декрети, пристосовані для збереження капіталістичних відносин.

Зважаючи на це, нарком соціального забезпечення Б. Мілютін у статті «Комуна і соціальне страхування» ратував за необхідність детального перегляду і перевірки вимог робочої страхової програми, що вироблялася в умовах буржуазного суспільства. Він виступив за необхідність відмови від буржуазного поняття «страхування». «Страхувати – це відшкодовувати збитки за шкідливі наслідки, що можуть статися. Держава, що відбудовується на соціалістичних засадах, не може відноситися з такої комерційної точки зору до шкідливих наслідків, якими є хвороба, травматизм, смерть» [4, с.43].

Оскільки радянська влада встановлювалася та утримувалася на багнетах Червоної армії, головним завданням соцстраху на даному етапі було матеріальне забезпечення робітників, червоноармійців і членів їх сімей. Таким чином на практиці соціальний захист більшовиків поступово втрачав функції соціального страхування робітничого класу і перетворювався на соціальне забезпечення трудящих. Соцстрах, що організовувався у цей період в рамках Народного комісаріату соціального забезпечення, фактично розчинявся в останньому, вбачаючи своїм завданням номінальний захист тих верств населення, на яких трималася влада. В цьому не було нічого дивного, адже соціальне забезпечення було більш прийнятним для комуністичної доктрини з її зрівняльним принципом розподілу. Положенням від 31 жовтня 1918 р.

соціальне страхування робітників і службовців офіційно поступалося соціальному забезпеченню «для всіх осіб, що не експлуатують чужої праці» [13, с.3]. Згідно Положення, соціальному забезпеченню підлягали особи, джерелом існування яких була власна праця, без експлуатації чужої. Такий порядок не лише не сприяв створенню ефективної системи соціального захисту, але й давав змогу одним верствам населення паразитувати за рахунок інших. Оскільки витрати на соціальне забезпечення покривалися за рахунок прямих асигнувань із державного бюджету (хоча формувалися за рахунок страхових внесків), усіма питаннями соціального забезпечення займалися не страхові каси, а підвідділи соціального забезпечення та охорони праці, створені при місцевих органах радянської влади.

Занепад економіки в умовах тривалої та виснажливої громадянської війни, розгортання масового повстанського руху по всій країні як реакція на запроваджену політику продрозкладки, втрата надії на переможну світову революцію та намагання втриматися при владі змусили більшовиків тимчасово відмовитися від впровадження комуністичних експериментів. В умовах проголошеної нової економічної політики лідери комуністів знову повертаються до соціального страхування як провідної форми соціального захисту робітників та службовців. Декретами РНК РСФРР від 15 листопада 1921 р. на території Російської федерації та РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. на території України повністю припиняло свою дію Положення про соціальне забезпечення трудящих від 31 жовтня 1918 р. і знову запроваджувалося соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею. Основним завданням соціального страхування в період НЕПу було прагнення влади перенести фінансовий тягар соціальних виплат на підприємства недержавної форми власності та зберегти свій політичний вплив на пролетаріат в умовах ринкової економіки.

Тактичний характер прийнятого рішення отримав своє підтвердження вже наприкінці 1920-х років з відновленням військово-комуністичного штурму. Визначаючи чергові завдання у сфері страхування робітників, один із

партійних функціонерів того часу зазначав: «Період соціалістичного наступу, період соціалізму, в який вступила наша держава, докорінним чином змінює завдання соціального страхування, розширює його базу і змушує переглянути у світлі нових фактів всю систему соціального страхування, створену нами за роки НЕПу та пристосовану до часткового збереження приватно-капіталістичних відносин. Соцстрах у період соціалістичного наступу повинен бути опорою робітничого класу і служити йому в боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства» [10, с.18].

Найзмістовнішим програмним документом більшовиків у сфері соціального страхування в даний період була постанова ЦК ВКП(б) «Про соціальне страхування» від 28 вересня 1929 р., у якій змальовувалися досягнення радянського соціального страхування. Проте у постанові значне місце було відведено й аналізу існуючих недоліків та визначенню шляхів їх подолання. Найсуттєвішим недоліком визнавалося «нераціональне використання страхових коштів», що тлумачилося як «байдужість до інтересів індустріалізації країни та обслуговування індустріальних робітників». Засуджувалася «недостатня чіткість» страхового законодавства у встановленні переважного забезпечення пролетарських кадрів, в результаті чого «мала місце засміченість кола забезпечуваних дрібнобуржуазними елементами та вихідцями з буржуазних верств». Працівників страхкас звинувачували у «проведенні дрібнобуржуазної зрівнялівки» та «розгляду питань соціального страхування у відриві від інтересів народного господарства та широкої робітничої громадськості» [5, с.42].

Пропагуючи інтенсифікацію праці в умовах соціалістичного наступу, партійні та радянські органи своїми рішеннями встановлювали новий порядок забезпечення із врахуванням важливості виробництва, стажу роботи, членства у профспілці, відношення до праці. Були встановлені переваги у наданні путівок в санаторії та будинки відпочинку для передових робітників, відмінений максимальний розмір допомоги з тимчасової непрацездатності для робітників

та інженерно-технічних працівників. Зміни мали на меті зацікавити працівників, сприяти ударництву та соціалістичному змагання на виробництві [6, с.35].

По суті в новий період комуністичного штурму соціальне страхування із його захисними функціями знову перетворювалося в соціальне забезпечення із системою адресних допомог. Проте, якщо в період військового комунізму кошти соцстраху використовувалися переважно для надання допомоги робітникам і червоноармійцям, які зазнали соціальних ризиків, тобто потребували соціальної допомоги, то тепер фінансова система соціального страхування мала використовуватися не лише для матеріального забезпечення передових працівників (ударників, переможців соцзмагання тощо) провідних галузей промисловості, але й для їх культурно-побутового обслуговування. За рахунок страхових фондів проводилася робота з поліпшення умов праці, житлового будівництва, стимулювання праці робітників.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що соціальне страхування розглядалося більшовиками як буржуазна форма соціального захисту населення. Для майбутнього суспільства, збудованого на комуністичних принципах зрівняльного розподілу, більш придатним визнавалося соціальне забезпечення, реалізоване через систему адресних соціальних допомог. Однак, як до захоплення влади, так і в окремі періоди радянського будівництва, більшовики на деякий час були змушені відмовлятися від основоположних принципів і використовувати страхові лозунги для впливу на пролетаріат з метою збереження соціальної опори для майбутніх революційних перетворень.

Література

1. Ашмарина С.В. Социальное страхование в условиях новой экономической политики 20-х гг. XX века // Рабочие в России: исторический опыт и современное положение. Материалы IV научно-практической конференции 3-5 ноября 2003 г. – Москва: Эдиториал, 2004. – С. 200-202.
2. Барит А.В., Милютин Б. Т. Социальное страхование при диктатуре пролетариата. – М.: Профиздат, 1932. – 61 с.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні.

- К.: Знання, 2005. – 381 с.
4. Вишневецкий А. Развитие советского законодательства о социальном страховании. М.: Вопросы страхования, 1923. – 238 с.
 5. Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков) о социальном страховании. Сборник документов. Подготовили к изданию А. Таубер и И. Ахматовский. – М.: Профиздат, 1940. – 112 с.
 6. Государственное социальное страхование. Учебное пособие для слушателей школ профдвижения. Под ред. Г.К. Москаленка. – М.: Профиздат, 1953. – 224 с.
 7. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1971). Переклад з дев'ятого російського видання. Т.1 (1898-1917) – К.: Політвидав України, 1978. – 514 с.
 8. Ленін В.І. Повне зібрання творів. Переклад з п'ятого російського видання. – К.: Політвидав України, 1972.
 9. Любимов Б. Против извращения основ советского соцстраха. – М.: Профиздат, 1934. – 133 с.
 10. Любимов Б. Против оппортунистических и буржуазных теорий // Вопросы страхования. – 1931. – №36. – С.18-20.
 11. Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. Изд. 3-е. – М.: Вопросы труда, 1925. – 128 с.
 12. Морозов А.В. Социальное страхование в России: Исторический опыт 1903-1933 гг. / А.В. Морозов // Социальная политика и социология. – 2006. – №2. – С. 88-102.
 13. Положение о социальном обеспечении трудящихся. Утверждено Совнаркомом 31 октября 1918 г. – Одесса: Издание Одесского Губтрудсобеза, 1920. – 48 с.
 14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
 15. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
 16. George V., Manning N. Socialism, Social Welfare and the Soviet Union. – London; Boston and Henley: Routledge, 1980. – 349 p.
 17. Madison B.O. Social welfare in Soviet Union. Stanford: Stanford University Press, 1968. – 309 p.